

نفوس ارض اقدس
یا
مردم مشهد قدیم

اثر:

زین العابدین میرزای قاجار

(در سال ۶-۱۲۹۵ قمری - ۱۲۵۷ خورشیدی)

تصحیح و توضیح از:

مهدی سیدی

شناسنامه

نام کتاب: نفوس ارض اقدس یا مردم مشهد قدیم (در سال ۶-۱۲۹۵ قمری - ۱۲۵۷ خورشیدی)

اثر: زین العابدین میرزای قاجار

تصحیح و توضیح از: مهدی سیدی

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

چاپ اول، ۱۳۸۲

صاحب اثر: معاونت فرهنگی و اجتماعی شهرداری مشهد

ناشر: با همکاری معاونت فرهنگی و اجتماعی شهرداری مشهد

تایپ و صفحه‌آرایی: نسرین دادخواه

عکسها از: کاخ موزه گلستان و میراث فرهنگی خراسان، کتاب از خراسان تا بختیاری (تألیف ۱۳۲۵ قمری) و...

نقشه‌ها از: خانیکف (۱۲۷۴ ق) کلنل مک‌گرگر (۱۲۹۳ ق)، با اهتمام محمدمیر ابراهیمی، اعظم ملکی و نظارت علمی مهدی سیدی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

سپاسنامه

از شهرداری و شهردار محترم مشهد (جناب آقای مهندس احمد نوروزی) و معاون محترم فرهنگی و اجتماعی شهرداری (جناب آقای محمدعلی موهبتی) که با حمایت صادقانه خویش موجبات انتشار این کتاب را فراهم آورده‌اند سپاسی عمیق و صمیمانه دارم.

همچنین عرض تشکر دارم از دوست کوشا و گرمی‌ام سرکارخانم آذر مشایخی و همسر (اشرف‌السادات میرکمالی) که در استنساخ این کتاب و فراهم آوردن جمع‌بندی‌های آن به من یاری رسانیده‌اند. نیز لازم است از دوست محترم جناب آقای حسین ازغندی و خانمها نسرین دادخواه، اعظم ملکی و نادره سیدی، همچنین دوست ارجمندم آقای دکتر محمد دهقانی، که هر کدام به نحوی در آماده‌سازی این کتاب برای چاپ و حسن انجام کار کوشیده‌اند سپاسگزاری نمایم.

از مدیریت محترم میراث فرهنگی خراسان و معاونت معرفی و آموزش آن سازمان که با مهربانی عکسهای قدیمی مردم مشهد را در اختیار این بنده قرار دادند سپاسی ویژه دارم. همچنین لازم است از جناب آقای محمود طغرای (باستان‌شناس) و سرکار خانم حیدرپور که عکسهای خانه‌های قدیمی مشهد را بی‌مزد و منت به بنده واگذار فرمودند تشکر کنم.

با امتنان - مهدی سیدی

بهار سال ۱۳۸۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

معاونت فرهنگی و اجتماعی شهرداری مشهد از اینکه توانسته است همزمان با شروع کار شوراهای اسلامی شهر شناخت عمیق‌تری از مقوله «فرهنگ» به دست آورد و در انجام رسالت فرهنگی خود کوشاتر باشد خوشنود است. کتاب *ارزنده نفوس/ارض/قدس* بدون تردید یکی از اسناد ارزشمند و بی‌بدیل مربوط به شهر گرامی و مقدس مشهد است که به اهتمام این معاونت منتشر شده است. خوشبختانه مصحح محترم کتاب نیز با مقدمه و توضیحات و جمع‌بندیهای وزین و مفید خود بر ارزش آن افزوده است و تردیدی نداریم که بسیاری از شهروندان فاضل و اصیل مشهدی و محققان و دانشوران و اساتید حوزه‌های تاریخ، جغرافیا، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی، شهرسازی و دست‌اندرکاران اداره شهرها، خصوصاً شهر مشهد فواید بسیاری از این کتاب خواهند برد و به شناخت و معرفت بیشتری از گذشته جالب توجه این شهر دست خواهند یافت. باشد که این خدمت ناچیز مقبول طبع همشهریان ارجمند مشهدی و عموم پژوهشگران و علاقه‌مندان عرصه شهرشناسی و شناخت فرهنگ و تاریخ غنی و پر بار ایران اسلامی قرار گیرد؛ همچنین شهرداری مشهد در پیمودن این راه نو و پر فروغ، بی‌مهابا از ناهمواریهای اندک آن، رهروی موفق و مؤید باشد، ان‌شاء الله ...

معاونت فرهنگی و اجتماعی شهرداری مشهد

سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری مشهد

بهار سال ۱۳۸۲

هوالمعز

بعد از حمد الهی و درود نامتناهی بر روان پاک سید لولاک و ائمه هدی علیهم
التحیه و الثناء، این کتابی است مشتمل بر عدد سکنه مشهد رضوی مفصلاً و مشروحاً
از مرد و زن، کوچک و بزرگ، پیر و جوان، کور و بینا، فقیر و توانگر، عارف و عامی،
گمنام و نامی، با ضبط جمیع حرفه‌ها و صنعتها و عدد منازل و مساکن ایشان؛ که بر
حسب امر قدر قُرر اقدس همایون شاهنشاه جمجاه فریدون فر ابوالمظفر ناصر دین مبین
المنصور به تأیید رب العالمین، روح العالمین فدا، به نواب مستطاب اشرف ارفع والا
رکن الدوله العلیه العالیه والی و فرمانفرمای مملکت خراسان و سیستان فراهم آمده و
مرتب گشته. و بنده کترین زین العابدین ابن مرحوم شاهزاده حاجی محمد ولی میرزا،
تربیت یافته مدرسه مبارکه دارالفنون، که از خانه‌زادان حقیقی دولت جاویدنشان و
چاکران نواب معظم والاست؛ در سال فرخنده فال بارس نیل خجسته تحویل، با نهایت
اهتمام و کمال مجاهدت و سعی تمام در صدد اتمام و انجام این خدمت شایسته و
شایان برآمد. الحمدلله و المنه که از میمنت اقبال و فرطالع مسعود سرکار اعلیحضرت
بندگان اقدس همایون شهریاری و حسن کفالت و یمن التفات والا در نهایت خوبی و
انتظام به انجام رسید. امید چنان است که در پایه سریر اعلی متحلی به زیور قبول افتد.

ناصرالدین شاه قاجار
السلطان بن السلطان
بن السلطان و الخاقان
بن الخاقان بن الخاقان

بسم الله الرحمن الرحيم

کتابچه تعداد نفوس ارض اقدس و شهر مشهد مقدس حضرت رضویه علیه آلاف الثناء و التحیه، و آستان ملائک پاسبان حضرت ثامن الائمه علیه آلاف الثناء و التحیه و مسجد جامع و مدارس متعلقه به آستان قدس نشان و نفوس خدام آن است.

حاصل جمع کل نفوس

۵۷۲۸۷

حاصل جمع کل [شهر]														
خانها	نوکرها	رعایا	مردها	زنها	پیران	جوانان	صانعین	اغنیاء	فقرا	پسران	دختران	اطفال رضیع	مجاورین	ناقصین
۷۶۶۸	۱۲۷۹	۵۳۱۴	۱۷۳۶۷	۲۰۰۴۶	۹۵۶۰	۲۵۹۵۴	۴۷۳۵	۱۲۰۲	۱۰۰۶	۷۸۱۵	۷۸۰۵	۲۰۹۸	۸۲۵	۴۰
حاصل جمع صفحه														
خانها	نوکرها	رعایا	مردها	زنها	پیران	جوانان	صانعین	اغنیاء	فقرا	پسران	دختران	اطفال رضیع	مجاورین	ناقصین

توضیح: مؤلف پس از جمع بندی فوق، به همین ترتیب به ذکر آمار محله سراب و دیگر محلات شهر پرداخته است؛ که در صفحات بعد ملاحظه می شود. الا آن که ما تغییراتی در جابه جایی ستونها داده ایم و ستونهای ردیف و جمع را هم بر آن افزوده ایم.

توضیحات، افزوده‌ها و جمع‌بندیهای مصحح

مقدمه

زمان آمارگیری

مؤلف کتاب

نگاهی به سابقه آمارگیری در ایران

تاریخچه جمعیت شهر مشهد

مشخصات کتاب و روش کار آمارگیرنده

جدول شماره ۱: کلیات جمعیت، مشاغل و امکانات مشهد

جدول شماره ۲: مقایسه جمع‌بندی مؤلف با جمعهای ما

جدول شماره ۳: تعداد و کیفیت قشون و نیروهای انتظامی

جدول شماره ۴: ناقصین شهر به تفکیک محلات و نوع نقص

فهرست کارکنان، نوکران و وظیفه‌بگیران دولت

فهرست کارکنان و خدمه آستان قدس رضوی و مسجد جامع

فهرست مشاغل پیشه‌وران به تفکیک محلات

فهرست مشاغل مردم به ترتیب فراوانی شغلها

نگاهی دیگر به مشاغل و هویت مردم مشهد

۱- روحانیون و صاحبان القاب و مشاغل مذهبی و آموزشی

۲- مشاغل زیارتی و آیینی

۳- مشاغل فرهنگی و هنری

۴- مشاغل سرگرم‌کننده، تفریحی و کاذب

۵- متصدیان اصناف و اداره شهر و شهروندان

۶- مشاغل تخصصی و علمی

۷- مشاغل مرتبط با تجارت و مسافرت و حمل‌ونقل

۸- مشاغل روستایی شهروندان

خانه‌های اجاره‌ای و اجاره‌نشینان شهر

خانه‌های وقفی و منازل متولیان

پناهندگان و مهاجران افغانی، هروی و مروی

سبب و زمان مهاجرت این گروهها و اقوام به مشهد

یهودیهای (جدیدها) شهر مشهد

غرشمارهای (غریب‌زاده‌ها) مشهد

تاریخچه، موقعیت و وجه تسمیه محلات ششگانه مشهد

مقدمه

۱- محله سراب و افراد متشخص آن

۲- محله سرشور و افراد متشخص آن

- ۳- محله عیدگاه و افراد متشخص آن
- ۴- محله پایین خیابان و افراد متشخص آن
- ۵- محله نوغان و افراد متشخص آن
- ۶- محله بالاخیابان و افراد متشخص آن

متن کتاب نفوس ارض اقدس

مقدمه مؤلف

جمع بندیهای کل کتاب و شروع محله سراب

محله سرشور

محله عیدگاه

محله پایین خیابان

محله نوغان

محله بالاخیابان

کلیات شهر

۱

توضیحات، افزوده‌ها

و جمع‌بندی‌های مصحح

۲

خدمه و نوکران دولت،

آستان قدس و

پیشه‌وران شهر

۳

نگاهی دیگر به مشاغل

و هویت مردم مشهد

٤

تاریخچه، موقعیت و

وجه تسمیة محلات

ششگانه مشهد

۵

هویت و ترکیب طبقاتی و قومی

مردم محلات ششگانه شهر

و افراد متشخص آنها